

ID-1399
C-2
4-08-1992

1.110519041003

BEERZE
Gemeente Ommen

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519041004

BEERZE gemeente Ommen

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Beerze als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening-nummer 203) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

September 1987.

Inleiding

Beerze is gelegen aan de Overijsselse Vecht, ongeveer zeven kilometer ten oosten van Ommen, van welke gemeente het deel uit maakt. In Overijssel zijn langs riviertjes als Vecht, Reest en Regge in de Middeleeuwen kleine agrarische nederzettingen ontstaan van veelal slechts enkele boerderijen; ze worden vaak als esgehuchten bestempeld.

Typerend voor veel van deze kernen is de historisch bepaalde, sterke visuele en ruimtelijke relatie tussen de bebouwing en het omringende agrarische landschap, waarin de akkers en weide- en hooilanden als onderdelen van het vroegere agrarische systeem nog duidelijk herkenbaar zijn.

Beerze vormt een goed voorbeeld van een esgehucht. Van historisch belang is tevens het voormalige terrein van de havezate Beerze, dat nog in de kavelstructuur herkenbaar is.

De bebouwing bestaat grotendeels uit verspreid langs de weg staande groepering van boerderijen en bijgebouwen.

De aanwijzing van Beerze als beschermd dorpsgezicht is gericht op bescherming van de ruimtelijke structuur, die wordt gekenmerkt door de sterke samenhang tussen de historische bebouwing en het open agrarische landschap, en op bescherming van de hoge visuele kwaliteit van het gebied.

Ontstaan en ontwikkeling

Aangenomen wordt dat de nederzetting Beerze is ontstaan in de Karolingische Tijd door ontginning van stukken bos op de zuidelijke oever van de Vecht. Uit dergelijke ontginningen langs de Vecht ontstonden ook bijvoorbeeld Diffelen, Rheeze en Junne. Een gemeenschappelijk kenmerk van deze nederzettingen is hun situering op de overgang van lage naar hoge gronden. Dit hangt samen met het op een gemengde bedrijfsvoering gebaseerde landbouwsysteem, waarvoor het noodzakelijk was te beschikken over in de overgangszone van lage naar hoge gronden gelegen akkerland, over in de beekdalen gelegen groengronden (weide- en hooiland) en over heideveld, bos en eventueel veen voor onder meer brandstofwinning.

Aanvankelijk bezat iedere hoeve een eigen akker, de zogenaamde huiskamp, die aan de hoeve grensde en een afgeronde blokvorm bezat. Deze huiskampen zijn veelal nu nog als zodanig herkenbaar. In de late Middeleeuwen evolueerde het landbouwsysteem tot een systeem met een toenemend accent op intensieve akkerbouw (in toenemende

mate roggebouw), waarbij het akkerareaal fors werd uitgebreid en grote bouwlandcomplexen, de essen, ontstonden. Om in de mestbehoefte van de akkers te voorzien werden rundvee en schapen gehouden. Het vee leverde bovendien melk en vlees.

De schapen werden geweid op de velden; het rundvee op de weidekampen (groengronden) langs de beek. Vermengd met heideplaggen werd de stalmest van tijd tot tijd op de essen gebracht en deed een esdek ontstaan.

De ontwikkeling van Beerze past in het bovengeschetste algemene beeld. Occupatie heeft hier plaatsgevonden aan een langs het Vechtdal lopende verbindingsweg, de huidige Beerzerweg. Zijpaden naar de es, groengronden en heide takken aan deze weg aan (Schapenweg, Beerzesweg, Boonakkerweg en Beerzerpoort). Verspreid aan de weg zijn circa acht hoeven komen te liggen met direct aansluitend de huiskamp. Op veel plaatsen langs de weg resteren open ruimtes die onder meer als brink (verzamelplaats voor het vee) fungeren. Aan de zuidzijde van de weg wordt de achterzijde van de kampen gevormd door het Beerzerzand, met een ruim tien meter hoge rij rivierduinen, en door het daarachter gelegen Beerzerveen. De es is gesitueerd achter de aan de noordzijde van de weg gelegen huiskampen. Tussen de es en de Vecht liggen groengronden (De Mars).

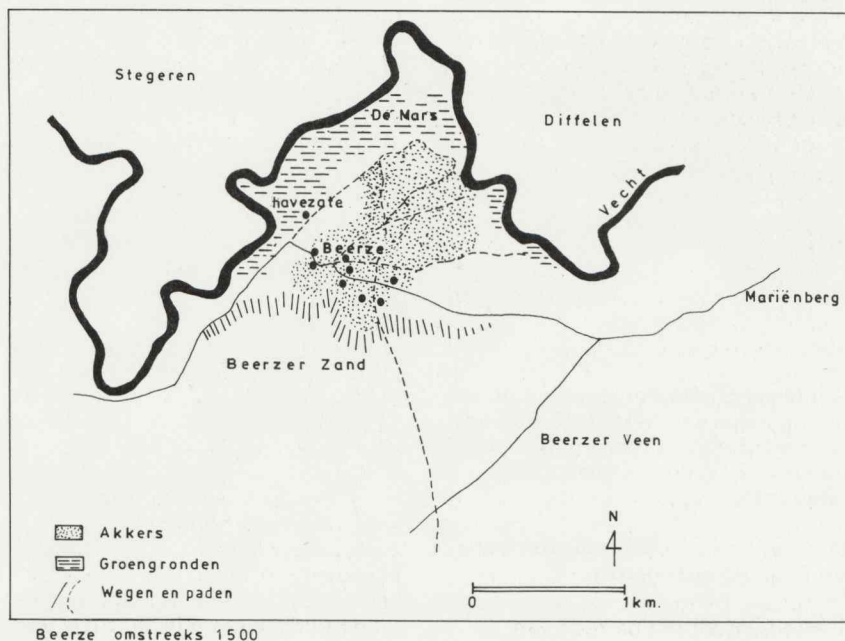
De verschillende landschapselementen van de escultuur zijn in Beerze aanwezig. Dit feit, te samen met de betrekkelijk geringe omvang van de nederzetting, leidt tot het indelen van Beerze bij het nederzettingstype 'esgehucht'. Beerze wordt ook wel

nader getypeerd als flankesdorp; dan wordt vooral gekeken naar de ligging van de bebouwing ten opzichte van de es, in dit geval dus aan één zijde (flank) van de es.

Als gevolg van de intensievere akkerbouw in de late Middeleeuwen werd reglementering van het gebruik van de gemeenschappelijke gronden (bos en heide) noodzakelijk. De daartoe opgerichte marke-genootschappen legden de gebruiksrechten vast, hetgeen uiteindelijk een sterk protectionistische samenleving tot gevolg had. De ruimtelijke structuur werd daarmee in sterke mate gefixeerd. Dit blijkt ook wel uit het feit dat namen van erven als Groot-Marsink, Klein-Marsink, Warnink en Wunnink, bekend van een bedelijst uit 1457, in de 19de eeuw nog worden gebruikt.

Ook Beerze heeft een dergelijke marke-organisatie gekend. Bijzonderheden zijn door het ontbreken van markeboeken echter niet bekend. Duidelijk is wel dat ook hier de omvang van de bebouwing slechts in geringe mate toenam en dan slechts in de vorm van kleine hoeven, de zogenaamde katersteden als Dankelman en Kotman (fotobijlage, afb. 2).

De middeleeuwse feodale traditie leidde ook in Salland tot de vorming van riddermatige geslachten met als woonplaats een op het platteland gelegen 'saalstede', dat is een huis met een weerbaar karakter dat later bekend staat onder de naam havezate. Te Beerze is in de 13de eeuw, en waarschijnlijk wel eerder, een saalstede gevestigd ten westen van de bebouwing op een lager terreingedeelte, zodat het huis omgracht kan worden. In de 16de eeuw bezit het adellijk geslacht Van Voorst het

'Huis te Beerse' met daarbij behorend een aantal erven, katersteden en verder tiendrechten.

In de loop van de 18de eeuw komt de havezate in andere handen, raakt onbewoond en wordt bouwvallig. In 1748 resteert nog slechts één bouwhuis.

Een gedetailleerd overzicht van de ruimtelijke structuur verschaft het kadastrale minuutplan uit het begin van de 19de eeuw (fotobijlage, afb. 2). De boerderijen liggen verspreid langs de Beerzerweg. Opvallend zijn de nog steeds aanwezige brinken en de 'scheve' ligging van de boerderijen die met de achterzijde daaraan zijn gelegen. Bij veel boerderijen staat een schuur of schaapskooi. Slechts ten dele op de kadasterkaart afgebeeld zijn de 18de-eeuwse lanen rond de havezate. Opmerkelijk gezien de geringe omvang van Beerze is de aanwezigheid van een schoollokaaltje.

In 1848 wordt de marke verdeeld en komt de ongecultiveerde grond in bezit van de boeren en het adellijk geslacht Van Pallandt, eigenaar van de havezate. Dankzij de introductie van kunstmest is men niet langer gebonden aan het traditionele landbouwsysteem, delen van de woeste gronden kunnen daardoor in cultuur worden gebracht. Vooral aan het eind van de 19de eeuw worden veel nieuwe boerderijen op het Beerzerveld gesticht. Het gehucht Beerze wordt door de nieuwe nederzetting in feite overvleugeld; het kent zelf slechts een zeer beperkte, deels niet agrarische, groei aan de oostzijde. Aan het begin van de 20ste eeuw is de voormalige havezate nog verder onttakeld: de grachten zijn gedempt en op de plaats van het bouwhuis is rond 1930 een nieuwe boerderij verzezen.

Landbouwkundige vernieuwingen hebben er deze eeuw uiteindelijk toe geleid dat het oude, op een gemengde bedrijfsvoering gebaseerde landbouwsysteem geheel is verdwenen. In Beerze heeft dit nochtans niet geleid tot ingrijpende wijziging van het landschapsbeeld.

Schaalvergroting in de landbouw heeft de laatste decennia wel geleid tot afname van het aantal boerenbedrijven, waardoor enkele boerderijen een niet-agrarische bestemming hebben gekregen.

Huidig ruimtelijk karakter

De ruimtelijke structuur van Beerze heeft zeker sinds het begin van de 19de eeuw geen wezenlijke veranderingen ondergaan; de oorsprong van Beerze als esgehucht is in de huidige situatie dan ook goed herkenbaar gebleven. De hoofdstructuur wordt gevormd door het patroon van

wegen en paden waarbinnen de tamelijk bochtige Beerzerweg de centrale as is. Een verdere invulling van deze structuur vormt de situering van de agrarische bebouwing, die zich kenmerkt door een vrij losse groepering langs de Beerzerweg, waarbij de achterzijde van de boerderij naar de weg is gekeerd. Deze samenhangende groepen van boerderijen en bijgebouwen bepalen vanaf de Beerzerweg in sterke mate het ruimtelijke beeld.

Wegbeplanting vormt een geleding van deze 'dorpsruimte' en het agrarische gebied. Het gebied achter de bebouwing wordt gekenmerkt door een grote openheid, vooral aan de noordzijde waar de opbollende es is gelegen. Aan de zuidzijde wordt de agrarische open ruimte abrupt begrensd door de beboste heuvels van het Beerzerzand, waardoor een meer besloten landschappelijke ruimte is ontstaan.

Nadere typering te beschermen waarden

Het beschermde dorpsgezicht omvat de aan de Beerzerweg en Beerzerpoort gelegen bebouwing, alsmede een deel van de voormalige akkers en een klein deel van het terrein van de voormalige havezate. Het gebied dat binnen de omgrenzing valt, bestaat grotendeels uit de vroegere akkers (huiskampen en es) van Beerze. Karakteristiek is de sterke structurele en visuele relatie tussen bebouwing en akkers. Typerend voor de akkers zijn, behalve de reeds genoemde openheid, hun hogere ligging en opbolling.

In ruimtelijk opzicht van belang zijn de restanten van bomenrijen die markeringen vormen van grenzen van huiskampen en van paden. Onverharde paden als Beerzeresweg, Boonakkerweg en Schapenweg vormen een karakteristiek element binnen de agrarische ruimte.

De Beerzerweg is een doorgaande weg en voorzien van een asfaltdek. Karakteristiek voor de Beerzerweg is het bochtige beloop en het vrij brede profiel. Op enkele plaatsen zijn nog stroken herkenbaar als restant van de oude gemeenschappelijke wegruimte (brinkruimte). Een secundaire bebouwingsas wordt gevormd door de Beerzerpoort, die dan ook smaller is dan de Beerzerweg. De aan de Beerzerweg en Beerzerpoort gesitueerde bebouwing heeft een overwegend agrarisch karakter, dit ondanks het feit dat enkele boerderijen hun agrarische functie hebben verloren.

De meeste hoeven bestaan, behalve uit een hoofdgebouw, uit een of meer bijgebouwen variërend van hooiberg tot schaapskooi. Veel van deze gebouwen zijn opgetrokken uit natuurlijke materialen, zoals de

markante muurbekleding van geteerde planken en gevlochten riet. Met name enkele schaapskooien bezitten wat dit betreft een hoge historische kwaliteit.

De boerderijen zelf dateren grotendeels uit (de tweede helft van) de 19de eeuw. De boerderijen behoren tot het zogenaamde langsdeelttype. Gebruikelijk zijn hier wolfsdaken, gedekt met riet. Type-rend, vooral bij oudere boerderijen, is de naar binnen geplaatste baanderdeur aan de achterzijde, de zogenaamde 'onderschoer'. De buitengevels zijn opgebouwd uit baksteen.

Opmerkelijk is de vrij open situering van de hoeven, waardoor elke hoeve met zijn bijgebouwen een afzonderlijke ruimtelijke entiteit vormt. De bedrijven liggen vanouds ingebed in een spaarzaam aanwezige erfbeplanting, onder meer bestaande uit fruitbomen en hagen. Deze beplanting vormt een bindend element in de groepering van bebouwing ten opzichte van het open landschap. Enkele niet meer als zodanig functionerende boerderijen zijn omringd door een dichte beplanting van struiken, hetgeen afbreuk doet aan de beeldkwaliteit ter plekke.

Lineaire beplantingselementen zorgen hier en daar voor een transparante geleding van het gebied. Aan de westzijde van de nederzetting markeert beplanting op de perceelsgrenzen de overgang naar het lager gelegen gebied aan de rand van het Vechtdal; aan de oostzijde vormt een houtwal ten dele een ruimtelijke begrenzing van het beschermd gezicht.

Bij recente nieuwbouw en renovatie van schuren is ingespeeld op het karakter van de bebouwing, waardoor een versterking van het historisch-ruimtelijk beeld is bereikt.

De havezate is nog slechts terug te vinden in de rechthoekige percelering van het terrein ten westen van de es en in de situering van de overigens moderne boerderij De Hofte op de plaats van de havezate.

Hoewel buiten de begrenzing van het beschermd dorpsgezicht gelegen, vormt het onbebouwde en open gebied vooral ten noorden en ten westen van de nederzetting een ondersteuning van de ruimtelijke beeldkwaliteit van het esgehucht.

Omgrenzing van het aangewezen gebied

Geconstateerd is dat de beeldkwaliteit van het beschermde gezicht in sterke mate wordt bepaald door de visuele en structurele relatie van de bebouwing met het open agrarische landschap. Bij de omgrenzing van het beschermde gebied is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij in het terrein herkenbare grenzen op relatief korte afstand van de neder-

zetting. Buiten de visuele kwaliteit van het hierdoor binnen de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht opgenomen gebied is echter ook de openheid van het aangrenzende landschap van belang voor de beschermenswaardige karakteristiek. De 19de-eeuwse uitbreiding van de bebouwing aan de oostzijde van Beerze is vanwege de geringe ruimtelijke samenhang van deze bebouwing met het oudste deel van de nederzetting buiten het beschermde gebied gelaten.

De exacte begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 203).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Gevers, A.J. en Mensema, A.J.
De havezathen in Salland en hun bewoners. Alphen aan de Rijn, 1983.

Steen, G. en Veldsink, W.
De geschiedenis van Ommen.
Ommen, 1948.

Vervloet, J. A. J. 'Het zandlandschap',
in: *S. Barends, J. Renes. T. Stol, J. C. van Triest e.a. (red.) Het Nederlandse Landschap. Een historisch-geografisch benadering.* Utrecht, 1986.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Drs. A.L. Vernooij, Amsterdam.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage 1);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1213 9.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

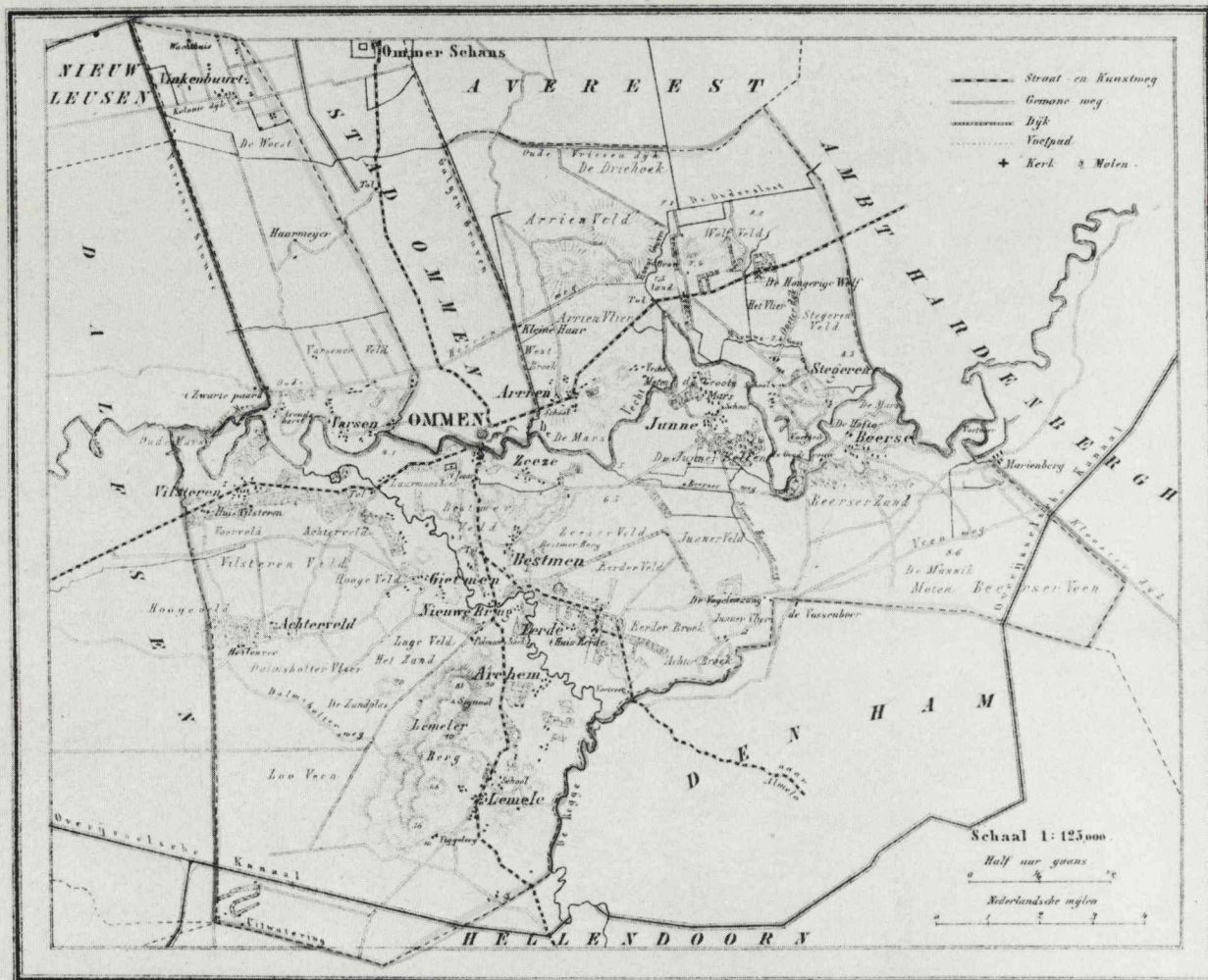
Afb. 1. N. ten Have, Transisalanian Provincia vulgo Over-IJssel, z.j. (waarschijnlijk ca. 1650), fragment.

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Ommen, 1821, fragment.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1859), blad 22, fragment.

1867.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

16370 Buiders. 2650 Inwoners.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Overijssel, gemeente Ommen.